

Lech Kościelak

FASS Academy, Warsaw, Poland

Ewelina Siemianowska

Museum of the Origins of the Polish State in Gniezno, Poland

Chronicon Livoniae – od rękopisu do przekładu

O potrzebie polskiego przekładu *Kroniki Henryka Łotysza* (dalej: *Kronika*) pisze w tym tomie Alan V. Murray z Uniwersytetu w Leeds, który również nakreślił szerokie tło historyczne jej powstania, poświęcając jej samej i jej Autorowi sporo miejsca. Z tego też względu w niniejszym wstępie do polskiego przekładu ograniczymy się do zagadnień najważniejszych, które w naszym mniemaniu stanowić będą raczej skromne uzupełnienie wiedzy funkcjonującej w obszernej literaturze przedmiotu¹.

Oryginalny rękopis *Kroniki* nie zachował się, istnieje natomiast szesnaście jego kopii rękopiśmiennych powstałych w okresie od XIV do XVIII w. Spośród nich pięć zasługuje na szczególną uwagę: posiadają one najwcześniejszą metrykę (z XIV w.), a ich wartość podnosi fakt, że są one od siebie niezależne. Za najstarszy uważany jest, składający się z 93 kart pergaminowych, rękopis z *Codex Zamoscianus (Varsaviensis)*, którego chronologię określa się na koniec XIII lub początek kolejnego stulecia. Pierwszym śladem jego losów jest karta tytułowa z *Codex Zamoscianus*, świadcząca o tym, że rękopis ów w 1604 roku należał do Biblioteki Ordynacji Zamoyskich. Tytuł *Kroniki Liwonii* zapisano tam jako *Origines Livoniae*, przekreślając nazwę wcześniejszą (?) *Chronicon Livoniae*. Manuskrypt ten nie zawiera całej *Kroniki*, urywa się na 8 ustępie 22 rozdziału oraz zawiera wiele opuszczeń; mimo to posłużył za podstawę rekonstrukcji *Kroniki* dokonanej przez Leonida Arbusowa (młodszeo).

---

¹ Selektyną bibliografię dotyczącą kroniki Henryka Łotysza zestawil Marek Tamm, por. M. Tamm, *A Chronicle of Henry of Livonia: a selected bibliography*. w: *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*, red. M. Tamm, L. Kaljundi, C. S. Jensen, Farnham 2011, s. 457-472.

By uzupełnić luki w *Codex Zamoscianus* wykorzystał on do rekonstrukcji *Kroniki* również XVII-wieczną kopię oryginału zwaną *Codex Skodeiskianus* lub też *Codex Rigensis* przechowywaną w Bibliotece Łotewskiej Akademii Nauk w Rydze. Po śmierci Arbusowa w 1951 r. edycję dokończył Albert Bauer, została ona wydana w 1955 r. w *Monumenta Germaniae Historica* w serii *Scriptores Rerum Germanicarum*² i stanowi najbardziej krytyczne jak dotąd wydanie *Kroniki*. W kilka lat później, dokładnie w 1959 r., Bauer ogłosił drukiem niemiecki przekład *Kroniki* Łotysza równoległe z tekstem łacińskim z nowej krytycznej edycji Arbusowa³.

Sam *Codex Zamoscianus* odkryty został w 1862 r. przez Augusta Bielowskiego, zasłużonego poszukiwacza i wydawcę źródeł, dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Obecnie *Codex* przechowywany jest w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Do momentu jego znalezienia edycje *Kroniki* opierały się na *Codex Oxenstierna*, interpolowanym rękopisie z końca XVI w., tak jak np. pierwsze wydanie autorstwa bibliotekarza hanowerskiego Johanna Daniela Grubera z 1740 r.⁴ czy jego wznowienie z 1853 r. przez Augusta Heinricha Hansena, poszerzone o niemieckie tłumaczenie oraz poprawki naniesione przez Johanna Gottfrieda Arndta⁵. On też, nieco wcześniej (1747 r.), opublikował tłumaczenie *Kroniki* na język niemiecki, oparte głównie na edycji Grubera⁶.

Późniejsze tłumaczenia na języki nowożytnie bazowały przeważnie na *Codex Zamoscianus*, jak przykładowo przekład niemiecki i rosyjski Eduarda Pabsta (odpowiednio 1867 i 1876 r.), który posiłkował się również *Codex Gymnasialis Revaliensis* i *Codex Toll*. Na *Codex Zamoscianus* opierało się

² *Heinrici Chronicon Livoniae*, wyd. L. Arbusow, A. Bauer, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum*, Hanoverae 1955.

³ *Livländische Chronik = Chronicon Livoniae*, tłum. A. Bauer, *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters*, t. 24, Darmstadt 1959.

⁴ *Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronicon Livonicum vetus, continens res gestas trium primorum episcoporum, recensuit J. D. Gruber*, Francofurti-Leipzig 1740; por. też J. Wenta, *Księgi polskiej kancelarii koronnej i książęcej szczecińskiej w bibliotekach Luneburga, Hanoweru i Giessen z biblioteki Oxenstiernów*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 40 (2007), s. 101; wydawca kroniki Henryka Łotysza Leonid Arbusow zrekonstruował losy nawet tego rękopisu.

⁵ *Origines Livoniae sacrae et civitis. Heinrich's des Letten aelteste Chronik von Liefland, aufs neue herausgegeben und mit einer Einleitung. Einer deutschen Uebersetzung. Anmerkungen, Urkunden und Registern versehen von Dr. Aug. Hansen*, *Scriptores rerum Livonicarum*. Riga-Leipzig 1853.

⁶ *Der Livlaendische Chronik erster Theil von Liefland unter seinen ersten Bischofen mit kurzen Anmerkungen begleitet und ins Deutsche uebersetzt von J. G. Arndt der Schule zu Arensburg auf Oesel Rector*, Halle 1747.

⁷ *Heinrich's von Lettland Livländische Chronik. Ein getreuer Bericht wie das Christenthum und die deutsche Herrschaft sich im Lande der Liven, Letten und Ehsten Bahn gebrochen. Nach Handschriften mit vielfacher Berichtigung des üblichen Textes aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert von Eduard Pabst*, Reval 1867; *Ливонская хроника Латышского*,

również drugie tłumaczenie *Kroniki* na język rosyjski przygotowane przez Siergieja Anninskiego w dwóch wersjach, a mianowicie z lub bez towarzyszącej wersji łacińskiej⁸. Pierwszy przekład na język rosyjski pióra Yevgrafa Cheshikhina ukazywało się na łamach periodyku *Рижский вестник* i opierało się na edycji Arndta⁹. W 1879 r. ukazało się tłumaczenie, acz niepełne, na język duński¹⁰.

Na niemieckiej edycji Pabsta oraz łacińskiej Augusta Heinricha Hansena (1853)¹¹ bazowało pierwsze tłumaczenie *Kroniki* na język estoński opublikowane w latach 1881-1883 przez Jaana Junga¹². Kolejne, już dwudziestowieczne, translacje na estoński odwoływały się do edycji źródłowej Arbusowa-Bauera i zostały przygotowane przez Juliusa Mägiste (1962)¹³ oraz Richarda Kleisa i Enn Tarvela (1982). Ostatni z wymienionych przygotował w latach 1993 i 2006 reedycje tegoż wydania¹⁴. Łotewskie tłumaczenia *Kroniki* Łotysza powstały w oparciu o edycję Arndta: Matīsa Siliņša z 1883 r. i Jānis Krīpens z 1936 r.¹⁵ Najnowszy przekład na język łotewski dokonany przez Ābramsa Feldhūnsa i opatrzony wstępem i komentarzami przez Ēvaldsa Mugurēviča ukazał się w 1993 r. w Rydze¹⁶. W 1991 r. pojawiło się także pierwsze tłumaczenie *Kroniki* na język litewski¹⁷. W 1961 r. ukazało się tłumaczenie *Kroniki* na język angielski sporządzone przez Jamesa A. Brundage'a, który korzystał z edycji Arndta, a dodatkowo popełnił sporo pomyłek i nieścisłości. Mimo to pozostaje ono przekładem dość łatwo dostępnym, zwłaszcza, że doczekało się drugiego wydania z nowym

---

po переводу и объяснениямъ Эдуарда Пабста, Сборникъ матеряловъ и статей по исторіи Прибалтійскаго края, т. 1 (1876), Лиепāja 1930.

⁸ Генрих Латвійскій, *Хроника Ливоніи*, Введение, перевод и комментарии С.А. Аннинского; Генрих Латвійскій, *Хроника Ливоніи*, Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского (без текста оригинала). Москва-Ленинград 1938.

⁹ *Хроника Генриха Латвійскаго*, przekład E. В. Чешихин, Рижский вестник 1876.

¹⁰ A. D. Jørgensen, *Valdemar Sejrs. Udvalgt Samling af samtidige Kildeskrift og Oldbreve i dansk Oversættelse*, København 1879, s. 84-102.

¹¹ *Orgines Livoniae sacrae et civilis: Heinrich's des Letten ältesten Chronik von Livland*, wyd. i przekład A. H. Hansen, *Scriptores Rerum Livonicarum*, t. 1, Riga-Leipzig 1853 (reprint Riga 1857).

¹² *Läti Hendriku Liiwi maa kroonika ehk Aja raamat*, przekład J. Jung, Tartu 1881-1884.

¹³ *Henriku Liivimaa kroonika*, przekład J. Mägiste, Stockholm 1962 (reprint Tallin 2008).

¹⁴ *Henriku Liivimaa kroonika = Heinrichi chronicon Livoniae*, przekład R. Kleis, wyd., wstęp i komentarze E. Tarvel, Tallin 1982 (wznowienia: 1993 i 2006).

¹⁵ *Latviešu Indriķa bronika*, przekład M. Siliņš, Riga 1883; *Indriķa Livonijas Chronika*, przekład J. Krīpens, Riga 1936 (reprinty: Chicago 1973, Riga 1993).

¹⁶ *Indriķa bronika*, przekład Ā. Feldhūns, wstęp i komentarze Ē. Mugurēvičs, Ryga 1993.

¹⁷ *Livonijos kronikos: Henricus de Lettis, Hermann de Wartberge*, przekład, wstęp i komentarze J. Jurginis, Vilnius 1991.

wstępem i komentarzem w 2003 r.¹⁸ XXI stulecie przyniosło też dalsze translacje *Kroniki Łotysza*: na fiński w 2003¹⁹, włoski w 2005²⁰ oraz na francuski w 2009 r.²¹

Zwłaszcza na tle ostatnich dwóch wspomnianych tłumaczeń – włoskiego i francuskiego, które uznać można z perspektywy bałtyckiej niejako za „egzotyczne”, uwidacznia się jaskrawo potrzeba polskiego przekładu kroniki traktującej o wczesnych dziejach terytoriów nierozzerwalnie związanych z historią Polski. Wprawdzie *Kronika* Henryka Łotysza rzadko kiedy odnotowuje wydarzenia rozgrywające się poza Inflantami, ale bez wątplenia stanowi pierwszorzędne źródło do poznania dziejów krajów bałtyckich oraz ich sąsiadów, co zaowocowało jego licznymi edycjami oraz przekładami (*vide* wyżej). Ponadto *Kronikę* zalicza się również do wybitnych dzieł średniowiecznej literatury historycznej²², a mimo to dotychczasowe translacje na język polski ograniczały się jedynie do jego fragmentów. Do większego przedsięwzięcia translatorskiego nie przekonywał, jak się zdaje także najstarszy manuskrypt *Kroniki* będący w posiadaniu Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Dość swobodne, ale oddające łacińskiego ducha tekstu tłumaczenie, zawiera artykuł Jerzego Strzelczyka poświęcony pierwszemu apostołowi Liwów, Meinhardowi²³. O przekład jednego z passusów *Kroniki* pokusił się Karol Modzelewski, który wykorzystał opowieść o obrzędach wyrocznych ugrofińskich Liwów (I, 10) w swych badaniach nad instytucjami wspólnot plemiennych funkcjonujących w barbarzyńskim kręgu kulturowym wczesnośredniowiecznej Europy²⁴. Jan Powierski i Janusz Trupinda dokonali translacji nieco większych i bardziej spójnych początkowych partii *Kroniki*²⁵, w tym prezentowanej dalej księgi I.

¹⁸ *The Chronicle of Henry of Livonia*, przekład, wstęp i komentarze J. A. Brundage, Madison 1961; *The Chronicle of Henry of Livonia*, przekład, nowy wstęp i komentarze J. A. Brundage, New York 2003.

¹⁹ *Henrikin Liivinmaan kronikka*, przekład M. Kahlos, R. Sarasti-Wilenius, wstęp S. Zetterberg, Helsinki 2003.

²⁰ *Enrico di Lettonia. Chronicon Livoniae La crociata del nord (1184-1227)*, tłum. P. Bugiani, wstęp P. U. Dini, Livorno 2005, por. rec. V. Kalertas, *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, t. 52 (2006), nr 4, http://www.lituanus.org/2006/06_4_06_Bugiani.html [dostęp 19.02. 2016].

²¹ *Henri de Livonie ou Henri le Letton*, przekład M. Szwajcer, www.remacle.org [dostęp 22.01.2016].

²² S. Vathre, *Kroniki bałtyckie (inflanckie) XIII-XVIII wieku jako źródło historyczne (stan badań)*, *Zapiski Historyczne*, t. 34 (1969), s. 76-77.

²³ J. Strzelczyk, *Z kupcami nad Dźwinę. Meinhard – apostoł Liwów*, w: idem, *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997, s. 273-289.

²⁴ K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 389-391.

²⁵ *Henryk Łotysz – Kronika Liwonii (fragmenty)*, przekład J. Powierski, J. Trupinda, w: *Grunwald 1410. Wybór tekstów źródłowych, t. 1: Narodziny idei krucjatowej*, red. J. Powierski, J. Trupinda, Malbork 2005, s. 191-195, 197-199; ostatnio przedruk w: *Bellum*

Przedkładane poniżej tłumaczenie jest pierwszym pełnym przekładem ksiąg pierwszej i drugiej na język polski. Zamieszczenie obok naszego przekładu faksymile z *Codex Zamoscianus* pozwalają na kontrolowanie i lepsze zagłębienie się w przekaz Henryka Łotysza. By ułatwić czytelnikowi porównywanie przekładu z tekstem łacińskim, oraz by uniknąć zamieszania przy konfrontacji z cytatami *Kroniki* w literaturze, pozostawiono stosowany na ogół podział na „capity” wprowadzony przez Arbusowa, choć jak wynika z *Kodeksu Zamojskiego* podział ten nie zawsze znajduje uzasadnienie.

Za podstawę źródłową przyjęto krytyczne wydanie *Kroniki* Arbusowa, którą porównywano z tekstem *Codex Zamoscianus*. Ponadto posiłkowano się przekładami na język angielski i rosyjski, aczkolwiek jak wynika z analizy edycji, jak i rękopisu w sposób nazbyt uproszczony potraktowano w nich koniugacje; Henryk stosuje najczęściej czas teraźniejszy (*Praesens*), co może być argumentem, że pisał on swe dzieło jako raport dla legata papieskiego.

Skomplikowane dzieje obszarów określanych jako Inflanty doskonale odzwierciedla nazewnictwo, tak miejscowe (łotewskie, estońskie), jak i stosowane dotąd w językach narodów ościennych, których losy spłotyły się z ziemią inflancką (niemieckie, rosyjskie, litewskie, polskie czy skandynawskie)²⁶. Starano się używać nazw i imion o utartej w piśmiennictwie polskim tradycji, ale jednocześnie podano je w kilku wariantach językowych, także historycznych. W kwestii nazw miejscowych posiłkowano się *Słownikiem Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*²⁷.

W przypisach podano objaśnienia dla lepszego oświetlenia treści *Kroniki*, niektóre z nich zostały znacznie rozbudowane o komentarze i literaturę, która nie znalazła się w rozdziale autorstwa Alana V. Murray’a. Mamy tu na myśli głównie literaturę w języku polskim oraz rosyjskim, a także archeologiczną, która pozwala spojrzeć z innej strony na wydarzenia opisywane w *Kronice*, nierzadko ją pogłębiając²⁸. Nie pokuszono się o przetłumacze-

---

iustum versus bellum sacrum. Uniwersalny spór w refleksji średniowiecznej Konstancja 1414-1418, red. Z. Rau, T. Tulejski, Toruń 2014, s. 305-309.

²⁶ Por. ostatnio J. Lewandowski, *Inflanty, Bałtowie, historia – realia i nieporozumienia*, w: *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. A. Sochacka, P. Jusiak, Lublin 2014, s. 1245-1257.

²⁷ *Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880-1902.

²⁸ Por. Э. С. Мугуревич, *Хроника Генриха и археологические данные*, w: *Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. Чтения памяти В.Т. Паушто, Москва, 18-20 апр. 1990 г. Тезисы докладов*, red. А.П. Новосельцев, Москва 1990, s. 83-87; na potrzebę znajomości kultury materialnej wśród tłumaczy i autorów komentarzy źródeł pisanych zwraca uwagę E. Kowalczyk-Heyman, *Na styku historii z archeologią, czyli o przekłamaniach terminologicznych w tłumaczeniach źródeł średniowiecznych (na przykładzie Kroniki Ziemi Pruskiej Piotra z Dusburga)*, *Кwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 54 (2006), z. 2, s. 225.

nie wierszowanego prologu *Kroniki*, uznając za ciekawsze kolejne jej księgi i rozdziały. Podobnie nie rozszyfrowano całej (poza kilkoma przypadkami w ks. I) mozaiki nawiązań do Pisma Świętego, oba te „braki” zostaną z pewnością uzupełnione w wydaniu monograficznym *Kroniki* Henryka Łotysza. W zamysle autorów niniejszych tłumaczeń publikacja ta jest bowiem początkiem realizacji przekładu całego dzieła Henryka. Przy czym w dalszym tłumaczeniu *Kroniki* przewidujemy udział większej liczby osób, zajmujących się kroniką liwońską. Wydawcy tego przekładu mają nadzieję, że polskie tłumaczenie *Kroniki* przyczyni się do lepszego poznania dziejów ludów zamieszkujących południowo-wschodnie wybrzeża Bałtyku oraz podejmowanych przeciw nim krucjat.